

Зброя представлена металевими наконечниками списа і стріли. Знахідка амулета з кістки фаланги задньої заячої лапки свідчить про язичеський характер вірувань. Амулет відполірований до полиску і має отвір. Аналогії йому в житлах салтівської культури до цього часу невідомі.

Як свідчить остеологічний матеріал, жителі селища розводили переважно овець, кіз і меншою мірою коней і корів. Поруч з житлом були сліди попелища.

Закладені у різних місцях поселення 20 шурфів визначили межі культурного шару довжиною 200 вздовж берега і шириною 150 м вглиб поля.

К. И. КРАСИЛЬНИКОВ

Жилище салтовской культуры на Донеччине

Резюме

Среди памятников различных периодов, открыты разведывательной экспедицией 1970 г., заслуживает внимания салтовское селение на р. Деркул, площадью 3000 м². Раскрыто жилище полуземляного типа с печью-каменкой и зольником. Основное количество находок составляет керамика салтовского облика, принадлежащая к трем группам и двум типам.

На глинобитном обожженном полу собраны орудия труда из кости, железа и камня. Остеологический материал указывает на развитое домашнее скотоводство.

Б. О. ТИМОШУК

Слов'янське городище Грозинці на Буковині

Городище в с. Грозинці Хотинського району Чернівецької області розташоване на одному з пагорбів Хотинської височини, яка простягається від Чернівців до Хотина, між Прутом і Дністром. Звідси відкриваються широкі простори у південному напрямку. Тут беруть початок невеликі струмки, що живляться джерельною водою. Два з них утворюють невисокий мис, де і було споруджене слов'янське укріплення. Місцевість, що прилягає до нього з південного входу, заболочена і порізана глибокими ярами. Більша частина городища вкрита густим лісом. На його території розташоване лісництво. Населення цю місцевість називає городищем і пов'язує з ним численні легенди про заховані «турецькі» скарби.

Овальний за планом майдан розмірами 270×315 м з усіх сторін обмежений земляним валом, який зберігся порівняно добре. Він зруйнований лише в південній частині, де розташовані в'їзди на територію лісництва (рис. 1). Зі сходу на ділянці 100 м вал не простежується. Його тут і не насипали, бо в цій частині городище має добрий природний захист — урвище висотою до 15 м. Воно стало ще вищим після того, як у підніжжі майдану городища було споруджено оборонний рів. В результаті там утворився невисокий земляний вал, який проходить за лінією рову. Розкопки валу проведені в двох пунктах: в південній частині пам'ятки біля адміністративного будинку лісництва та в північній, де земляний насип перерізає лісова дорога*.

* Розкопки проведені у 1971 р. експедицією Чернівецького державного університету під керівництвом автора. Городище Грозинці було відкрито експедицією Чернівецького краєзнавчого музею у 1965 р.

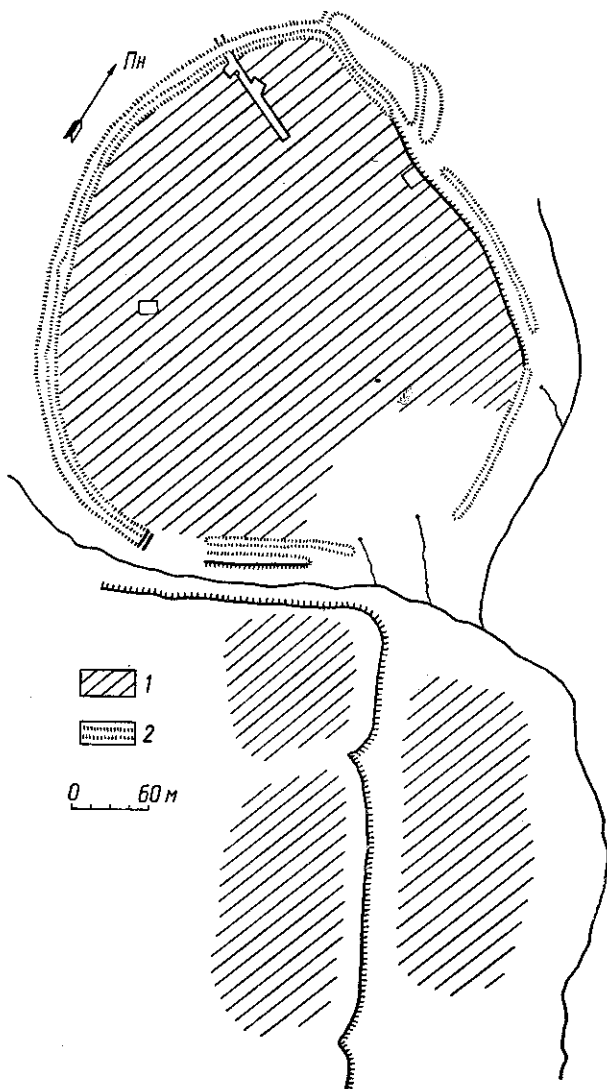

Рис. 1. План городища Грозинці:
1 — поширення слов'янського культурного шару, 2 — земляні укріплення.

Траншея № 1, прокладена в південній частині городища, дала можливість встановити характер укріплень (рис. 2). Оборонний вал насипано з глини та піску, викиданих під час риття рову. Він не мав ніяких внутрішніх дерев'яних конструкцій. В його насипі знайдено уламки слов'янського глиняного ліпного посуду, залізні шлаки, кістки тварин, перепалені камені, шматки глиняної обмазки, вугілля та інші речі, які є залишками зруйнованого під час спорудження валу культурного шару. Вони свідчать про те, що територію городища заселяли слов'яни ще до

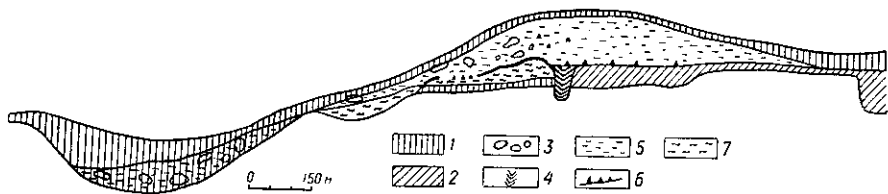

Рис. 2. Профіль валу і рову городища Грозинці у південній його частині:
1 — чорногумусний шар, 2 — культурний шар VIII—IX ст., 3 — камені, 4 — спорохнявіле дерево, 5 — насипаний шар землі, 6 — рештки спаленизни (вугілля, попіл), 7 — глина.

того часу, як було насипано земляний вал. Зовнішній схил останнього в давнину був вистелений каменями, знайденими під час розкопок. Вони виступають у багатьох місцях на поверхні зовнішнього схилу. За валом проходить оборонний рів шириною 7 і глибиною 3 м. На його дні виявлено камені, що зсунулися з валу, уламки ліпного слов'янського посуду та вугілля, яке, можливо, є рештками дерев'яних конструкцій, споруджених на гребені валу.

Під насипом в траншеї № 1 відкрито сліди більш давньої дерев'яної фортеці. Її основну оборонну лінію, як показали розкопки, становив частокіл. Від нього збереглася траншея шириною 0,35—0,4, глибиною 0,8—0,9 м від давньої поверхні, заповнена темним гумусом, який містить деревне порохно. Трапилися також камені — опора для стояків. Вивчення траншеї на ділянці 6 м показало, що тут був укріплений ряд вертикальних стовпів-кругляків, розмішених один біля одного. Дерев'яний частокіл на висоту до 0,5 м підсипаний глиною із зовнішнього боку. За 1,5 м від останнього проходив рів глибиною до 1, шириною близько 3 м. З внутрішнього боку до частокілу примикала дерев'яна будівля, нижня частина якої була опущена в материк на 0,4 м. Її ширина 3 м. На глиняній долівці цього приміщення знайдено уламки ліпного глиняного посуду, кістки тварин, перепалені камені та вугілля. Їх перекриває шар жовтої глини товщиною до 0,4 м, в якому наявне вугілля. Це, очевидно, залишки даху будівлі. Дерев'яні укріплення були знищені пожежею і тепер у вигляді шару спаленизни товщиною до 3 см вкривають всю прилеглу до траншеї частокілу давню поверхню.

Стратиграфія в траншеї № 2, яка перерізала вал у північній частині городища, виявилась такою самою, як і в траншеї № 1 (рис. 3). Вал, що зберігся на висоту до 2 м, насипаний з глини та піску. Його зовнішній схил вистелений камінням. Тут також під насипом валу виявлено залишки дерев'яної фортеці: траншею шириною 0,4, глибиною 0,7—0,8 м, де було спорохнявіле дерево. В ній знайдені камені, якими укріплювали стовпи-кругляки. Із зовнішнього боку частокілу проходить невисокий вал, а за ним — неглибокий рів. З внутрішнього боку розміщувалося напівземлянкове житло. За планом це прямокутна будівля розмірами 3×3,2 м, опущена в материк на 0,9 м від давньої поверхні. У північно-західному куті приміщення трапилася зруйнована піч-кам'янка.

Житло під насипом валу було зруйноване пожежею одночасно з дерев'яними укріпленнями городища. Тому його матеріали є важливими

для встановлення часу реконструкції фортеці, коли на місці спалених дерев'яних укріплень насипали земляний вал. В шарі попелу на долівці житла знайдено багато уламків гончарного та ліпного глиняного посуду (рис. 4, 1—7). Гончарні горщики виготовлені з глини, до якої додавали дрібний шамот і пісок. Їх вінця відігнуті і косо зрізані. Поверхня посудин, а іноді і вінець, орнаментована хвилястими та горизонтальними лініями (рис. 4, 1—5). В колекції переважають гончарні вироби. Уламки стінок ліпних горщиків, як правило, не орнаментовані. Лише один фрагмент

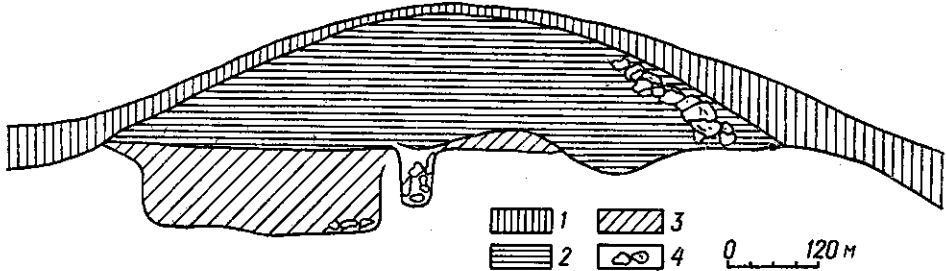

Рис. 3. Профіль валу городища Грозинці у північній частині (траншея № 2):
1 — чорногумусний шар, 2 — пісок, 3 — культурний шар VIII—IX ст., 4 — камені.

прикрашений зигзагоподібною лінією (рис. 4, 6). У житлі виявлені уламки трьох глиняних сковорідок. Одну з них реставровано. Її діаметр 22, висота бортика 1,5 см. Сковорідка орнаментована по краю насічками, нанесеними штапом. В середині посудини, на її дні, є хрестоподібне заглиблення. Подібні сковорідки, за матеріалами Новотроїцького городища, датуються IX ст.¹ Серед знахідок були ще кістки тварин, залізний ніжик та уламки лощених глечиків салтівського типу, які, очевидно, потрапили у Грозинці в результаті контактів з Болгарією. Керамічний комплекс з житла має найближчі аналогії серед слов'янських поселень Молдавської РСР, датованих IX — першою половиною X ст.² Він дає підставу твердити, що реконструкція оборонних укріплень проведена в кінці IX — на початку X ст.

Розкоп № 1 був закладений у східній частині майдану з метою з'ясувати характер укріплень городища там, де немає земляного валу. Розкопки показали, що тут під час існування земляної фортеці розміщувалися вздовж обриву дерев'яні будівлі. Їх залишки виступали на глибині 0,3—0,8 м у вигляді чорногумусового шару шириною до 3,4 м, в якому розчищені обгорілі деревини, що лежали вздовж обриву, та знайдені уламки гончарного і ліпного посуду (рис. 4, 8—14), кістки тварин, перепалене каміння та вугілля. З'ясувати конструкцію цієї будівлі не вдалося, бо вона дуже зруйнована корінням дерев. Можна висловити припущення, спираючись на матеріали верхнього шару розкопу № 1, що тут проходила дерев'яна оборонна стіна, біля якої розміщувалися напівземлянкові будівлі.

У тому самому розкопі, на глибині 1,4 м від сучасної поверхні, виявлені сліди напівземлянкового житла, яке належить до часу існування дерев'яної фортеці (рис. 5, 1). Його розміри — 6,3×3,8 м. Воно опущене з материка на 1 м і орієнтоване стінами за сторонами світу. На глиняній долівці приміщення лежав тонкий шар вугілля, перекритий шаром жовтої глини товщиною до 0,4 м, що містив у собі вугілля (залишки даху). У північно-східному куті житла розташована піч-кам'янка розмірами 1,25×1,4 м. Її глиняний черинь (0,45×0,75 м) лежить на рівні долівки.

¹ И. И. Ляпушкин. Городище Новотроицкое.— МИА, № 74. М., 1958, стор. 42.

² Г. Б. Федоров. Работы Прутско-Днестровской экспедиции в 1960—1961 гг.— КСИА АН СССР, вып. 99. М., 1964, стор. 77—88.

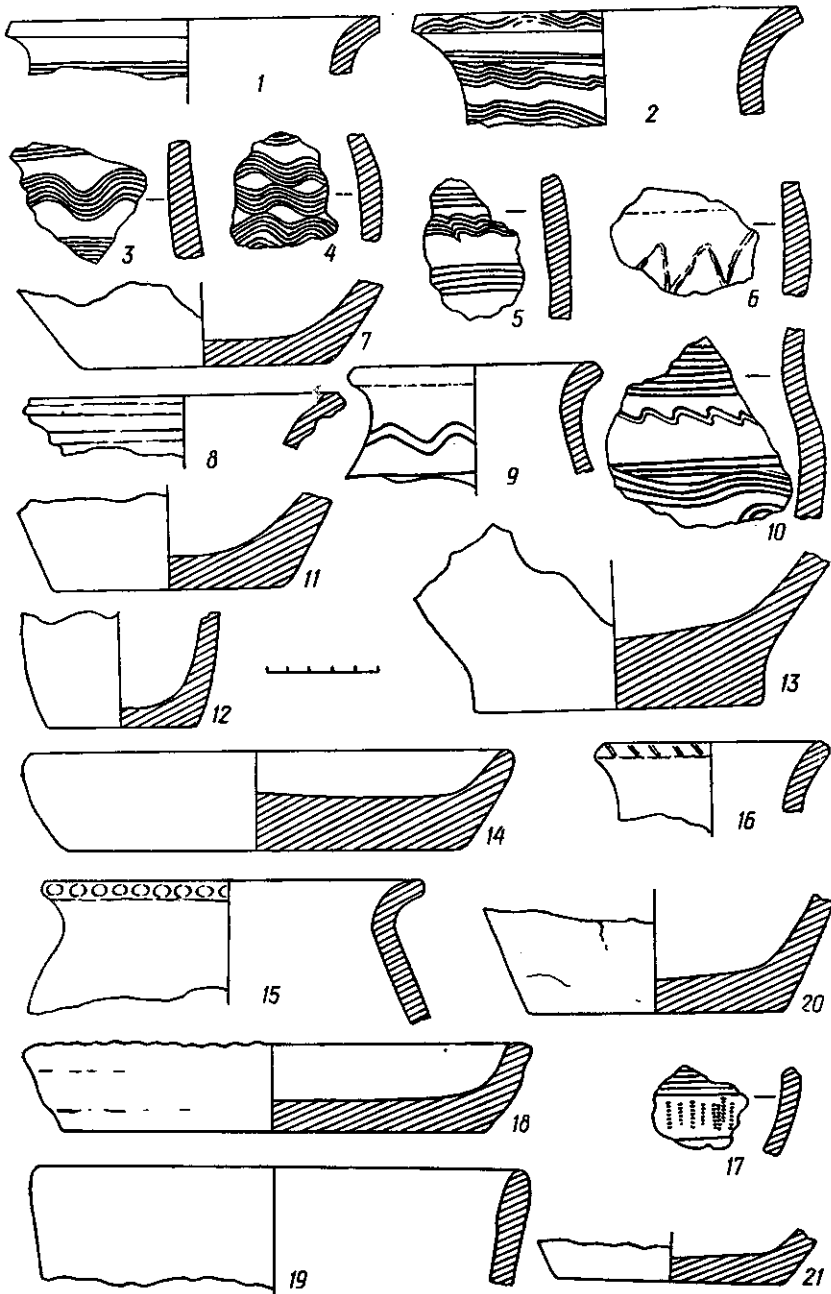

Рис. 4. Кераміка з городища Грозинці:

1-7 — з житла під валом городища, 8-11 — з розкопу № 1 (верхній культурний шар), 12-14 — з розкопу № 1 (нижній культурний шар), 15-21 — з розкопу № 2 (верхній культурний шар).

Стовпових ям у житлі не виявлено, а там, де вони мали бути, трапились камені, які, очевидно, підкладали під нижні колоди дерев'яного зрубу. В напівземлянці знайдені кістки тварин та уламки ліпного глиняного посуду. Останні належать переважно горщикам з відхиленими вінцями, край яких іноді прикрашені пальцевими вдавленнями. В глині є домішки шамоту й піску. Поверхня горбкувата, часто обмазана ще до випалу рід-

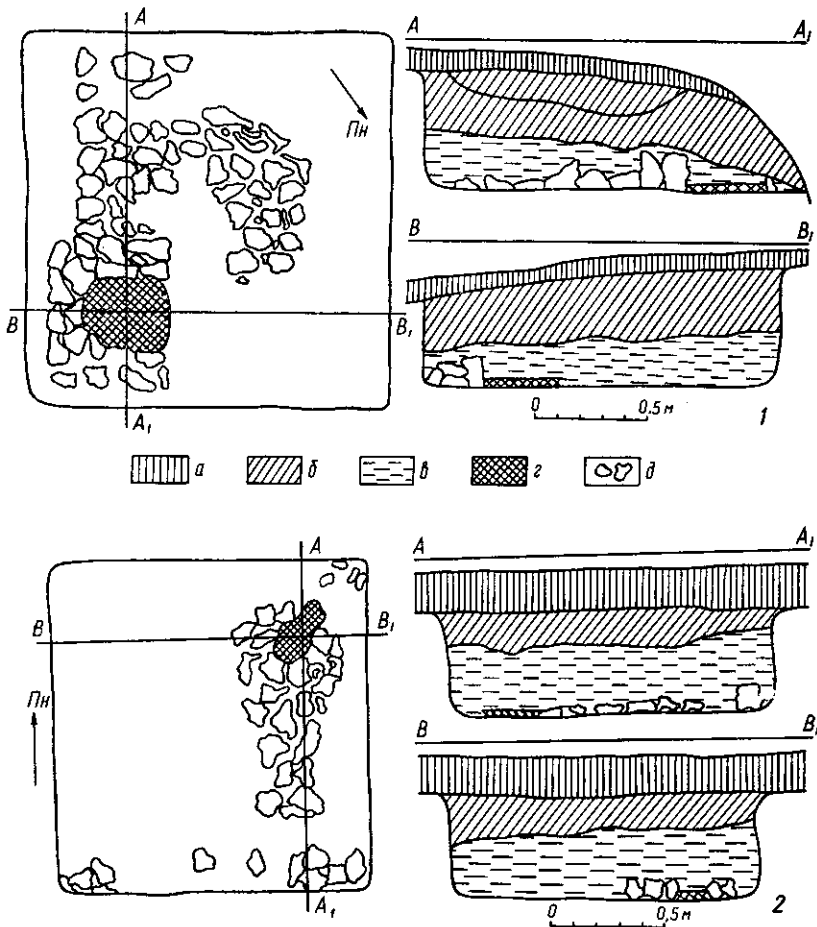

Рис. 5. Плани і профілі жител:

1 — в розкоп № 1, 2 — в розкоп № 2; а — чорногумусний шар, б — верхній культурний шар, в — нижній культурний шар, з — чернь печі, д — камені.

кою глиною (рис. 4, 12, 13). Наявні також уламки глиняних сковорідок (рис. 4, 14). Керамічний комплекс житла має архаїчні риси і датується VII—VIII ст.

Культурний шар простежується майже на всій території укріпленого майдану. Як свідчать шурфи, закладені у різних пунктах, він виступає на горбах лісництва, в обривах дороги, що перетинає городище з півдня на північ, у господарських ямах. Культурний шар не простежується лише в південно-східній частині пам'ятки, де він був знищений під час спорудження господарських будівель. Знахідок інших епох, крім слов'янської і давньоруської, на території городища не виявлено. Більш детально культурний шар вивчався у північній його частині, де була проведена зачистка обривів з обох боків дороги. Тут, на ділянці протяжністю 60 м, виявлені залишки чотирьох напівземлянкових жител, двох ям-погребів та ще кількох, призначення яких не встановлено. Два житла і одна господарська яма були розкопані.

Житло № 2 розташоване біля валу, зліва від дороги, що йде в ліс. Для його дослідження був закладений розкоп розмірами 4×5 м, де виявлено сліди двох різночасних жител. Долівка верхнього житла залягала на глибині 0,6—0,7 м від сучасної поверхні. На ній лежали перепалені камені, кістки тварин та уламки ліпного і гончарного посуду (рис. 4, 15—21).

Долівка нижнього житла заглиблена на 1,4 від сучасної і 1 м від давньої поверхні. Це прямокутна за планом будівля розмірами $3 \times 3,2$ м, орієнтована за сторонами світу (рис. 5, 2). У північно-східному куті напівземлянки розташовувалося вогнище діаметром 1,3 м, викладене з каменів. Стовпових ям не виявлено. Зібрані на долівці уламки глиняного посуду в основному представлені горщиками з відхиленими вінцями, краї яких часто прикрашені пальцевими вдавленнями. В колекції є уламки глибоких конічних мисок із защипами на вінцях, глиняних сковорідок з ямками на бортиках та глиняних жаровень. Переважає ліпна кераміка. Знайдено кілька фрагментів гончарних горщиків, прикрашених горизонтально-хвилястими лініями. Керамічний комплекс житла датується VIII—IX ст.

За 4 м на південь від житла № 2 розкопано яму-погріб глибиною 1,5 м від давньої поверхні. Вона має грушоподібну форму, діаметр дна 1,15 м. У ямі знайдено уламки гончарного і ліпного посуду, шматки глиняної обмазки та кістки тварин.

На південь від валу, за 30 м від нього, в обриві дороги виявлено залишки житла № 3. Воно досліджувалося в межах розкопу розмірами 4×4 м. На першому штиху розкопу знайдено кілька уламків кераміки XII—XIII ст. На глибині 0,2—0,4 м, разом з перепаленими каменями, трапилися уламки гончарних горщиків X—XI ст. Вони сірого кольору, мають домішки піску. Поверхня їх прикрашена горизонтальними та хвилястими лініями. На глибині 0,8 м залягала долівка напівземлянкового житла, де знайдені перепалені камені, кістки тварин та уламки ліпних і гончарних посудин типу Лука Райковецька. Ще одне житло виявлено на глибині 1,4 м. Це напівземлянка, у північно-східному куті якої розташовувалася піч-кам'янка. Посуд ліпний. На деяких горщиках є орнамент у вигляді ямок на вінцях. Цей керамічний комплекс належить до VII—VIII ст. Тому є підстави вважати, що заселення території городища почалося не пізніше VIII ст.

На південному сході городище межує з поселенням того самого часу. Його культурний шар виступає на площі 300×350 м. Тут також виявлено напівземлянки з печами-кам'янками, які датуються VIII—XI ст., та наземні дерев'яні житла XII—XIII ст. з глинобитними печами.

Отже, матеріали дослідження городища в Грозинцях свідчать, що перші укріплення фортеці були дерев'яними і складалися з частоколу та напівземлянкових будинків, що прилягали до нього. Територія укріпленого майдану була досить густо забудована напівземлянковими житлами та господарськими спорудами. Можливо, фортеця являла собою політичний і релігійний центр місцевого слов'янського племені. Одночасно вона виконувала важливі військово-оборонні функції. Вістря її оборони спрямоване на південь, у бік степу. Приблизно у кінці IX—на початку X ст. укріплення перебудували. На місці спаленого дерев'яного частоколу насипали земляний вал, на гребені якого, безперечно, були дерев'яні оборонні стіни. Нова фортеця повторювала конфігурацію старої. Поселення існувало до середини XIII ст., і його територія в останній період забудовувалася інтенсивніше, ніж площа городища. Очевидно, в XI—XIII ст. воно вже втрачало оборонне значення.

Б. А. ТИМОЩУК

Славянское городище Грозинцы на Буковине

Резюме

В статье изложены результаты исследования, проведенного в 1971 г. экспедицией Черновицкого государственного университета на славянском городище в с. Грозинцы Хотинского района Черновицкой области. Земляной вал, окружающий городище со всех сторон, был насыпан в конце IX—начале X в. и не имел внутренних деревянных конструкций. Под его подошвой прослежены остатки деревянной крепости VIII—IX вв. Их изучение показало, что основу оборонительной линии первоначального укрепления составлял частокол, к которому с внутренней стороны примыкали постройки полуземляночного типа. С внешней стороны частокол был подсыпан землей, а на близком расстоянии от него проходил неглубокий ров.

На территории укрепленной площадки (ее размеры 270×315 м) раскопаны полуземлянки с печами-каменками и ямы-погребя. Собранные материалы свидетельствуют о том, что жизнь на городище продолжалась до середины XIII в. Рядом располагалось одновременное с ним селение.

М. Л. ШВЕЦОВ

Багате кочівницьке поховання з Донбасу

У жовтні 1962 р. вчитель історії Новоіванівської восьмирічної школи С. Г. Колесников провів обстеження одного з курганів у групі поблизу с. Новоіванівка Амвросіївського району Донецької області. Результати обстеження поховання він детально описав у листі до Донецького обласного музею, де експонується інвентар, зібраний дослідником¹. Ці матеріали, що мають безперечний інтерес, дають змогу частково простежити обряд поховання і датувати комплекс.

Поховання відкрито в кургані висотою близькою 2 і діаметром 10 м. На глибині 3 м від його поверхні лежав кістяк коня, орієнтований головою на південь. На захід від нього на глибині 3,4 м виявлено стремено, вудила, пряжку і шматочки шкіри від ремінної зброї, скріпленої скобами з мідного дроту.

Нижче, на відстані 1 м, в могильній ямі довжиною 3 і шириною 2 м (?) у дерев'яній домовині виявлено жіночий кістяк довжиною 1,75 м, що лежав головою на схід, у витягнутому положенні і руками, покладеними вздовж тіла. Подібне поєднання орієнтації кістяків коня і покійника досі не траплялося в пізньокочівницьких похованнях. Померлу супроводив багатий інвентар, що вказує на її знатне походження. Так, голову небіжчиці прикрашала діадема, а з лівого боку, біля вушного отвору, наявний бубонець-підвіска, який, очевидно, також належав до головного убору. Між ключицями, біля шийних хребців, лежали дві золоті пластинчасті бляшки і золота шийна гривня. На грудях похованої була брошка з того самого металу, а на обох передпліччях — по два браслети: скляний і срібний. Біля кисті правої руки була друга гривня з обламаними вушками, на пальцях рук — дві срібні і дві золоті обручки. Під скелетом, на рівні тазу, знайдено бронзове дзеркало і кришталеву лінзу в оправі, а також шматочки тканини. В кисть правої руки вкладено залізний ніж з кістяною ручкою. За 0,6 м на схід від черепа стояв глек, а навколо нього були розсипані зерна проса. За 0,5 м на захід від ніг померлої (на 0,3 м нижче від стремена і вудил) трапився мідний казан із залишками загробної їжі — кістками вівці.

¹ Фонди Донецького обласного краєзнавчого музею (далі ДОКМ), інв. № 514. Матеріали передав у музей Т. А. Шаповалов.